

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת בחוקותי, תשע"ה
מספר 1119

בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

חופש העיון וגבולות התבונה

ג'פרי וולף

התוכחה שבפרשת בחוקותי נפתחת בפסוק (וי' כו טו):

וְאִם בַּחֲקֹתַי תִּמָּאֲסוּ וְאִם אֶת מִשְׁפָּטִי תִגְעַל נִפְשְׁכֶם, לְבַלְתִּי עֲשׂוֹת אֶת כָּל מִצְוֹתַי לְהַפְרֹכֶם אֶת בְּרִיתִי. הַנִּסּוּחַ הַשְּׁלִילִי הַחֲרִיף הַזֶּה מִשְׁךְ אֶת תְּשׁוּמַת לְבָבְךָ שֶׁל הַמְּפָרֵשִׁים, וְהֵם נִסּוּ לְהַסְבִּיר מַה גּוֹרֵם לְמִיָּאוֹס וּגְיוֹעוּל הַתּוֹרָה. מִעֲנִינִים בְּמִיּוֹחַד הֵם דְּבָרֵי הַרְמַב"ן בְּעִנְיַן זֶה:

בְּעִבּוֹר הַיּוֹת הַחֻקִּים מִצּוֹת לֹא נִתְּגַלָּה טַעֲמָם לְהַמּוֹן, יִמָּאֲסוּ אוֹתָם הַכִּסְיִלִּים. יֹאמְרוּ: מַה הַחֲפִץ לְשֵׁם שֶׁלֹּא אֲלֻבֵּשׁ הַבְּגָד הַזֶּה הַמְּרוּקָם בְּרַקְמֵי שֵׁשׁ וְתַכְלַת? וּמָה נּוֹעִיל כִּי נִשְׂרׁוֹף הַפְּרָה וְנִזְרוֹק עֲלֵינוּ הָאֵפֶר? אֲבָל הַמְּשַׁפְּטִים, הַכֹּל חֲפָצִים בָּהֶם וְהַכֹּל צָרִיכִים אוֹתָם, אֵינָן יוֹשֵׁב לְעַם וּמְדִינָה בְּלִתי מִשְׁפָּט. וְלֹא תִגְעַל נֶפֶשׁ שׁוֹם אָדָם מִשְׁפָּט מְכָה אִישׁ וּמֵת, וְכִי יִנְצוּ, וְדִינֵי הַשׁוֹר וְהַבּוֹר וְהַשׁוֹמְרִים וְכִיּוֹצֵא בָהֶם. אֲבָל הַמְּשַׁפָּט אֲשֶׁר נַעֲשֶׂה בְּעוֹבְרֵי הַמִּצְוֹת, כֹּאִישׁ אֲשֶׁר יִבְעוֹל הָעֲרִיּוֹת אוֹ יַחַלֵּל הַשַּׁבָּת וְיַעֲשֶׂה אוֹב וְיִדְעוֹנֵי, כּוֹזֵא יִקְוֹצוּ, מִפְּנֵי הַמִּצְוֹת שֶׁהֵן עוֹל כְּבֹד עַל הַרְשָׁעִים. וְלִכְךָ אָמַר "וְאִם אֶת מִשְׁפָּטִי תִגְעַל נִפְשְׁכֶם, לְבַלְתִּי עֲשׂוֹת אֶת כָּל מִצְוֹתַי". כִּי הַגְּעִילָה בְּמִשְׁפָּטִים, כְּדִי שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּ הַמִּצְוֹת.

הַרְמַב"ן מַעֲלָה כַּאֲן שְׁנֵי עֲנִינִים:

א. תְּהִלַּת הַהִידְרָדוֹת הַמּוֹבִיל לְחֻרְבָן מִתְּחִיל בְּמִיָּאוֹס מִתְּנַשָּׂא כֻלְּפֵי הַחֻקִּים, הֵינּוּ הַמִּצְוֹת שֶׁאֵינָן טַעֲמָן גְּלוּי.¹ כִּיּוֹן שֶׁלְכַאוֹרָה אֵינָן הֵיגִיוֹן בְּמִצְוֹת הַלְלוּ, וְחֻלְקָן אֶפִּילוֹ נְרָאוֹת אֲבַסוֹרֵדוּת, כּוֹזֵא יִבּוֹזוּ לָהֶן. זֶה בְּנִיגוּד לְמִשְׁפָּטִים, הַמִּצְוֹת הַמּוֹסְרִיּוֹת שֶׁהֵיגִיוֹן זוֹהַר, מִשׁוֹם שֶׁ"הַכֹּל חֲפָצִים בָּהֶם, וְהַכֹּל צָרִיכִים אוֹתָם, אֵינָן יוֹשֵׁב לְעַם וּמְדִינָה בְּלִתי מִשְׁפָּט. וְלֹא תִגְעַל נֶפֶשׁ שׁוֹם אָדָם מִשְׁפָּט".

ב. הַתּוֹרָה הִיא מַעֲרַכַת מְגוּבֶשֶׁת, וְאִי אֶפְשֶׁר לְהַפְרִיד בֵּין הַחֻקִּים לְבֵין הַמְּשַׁפְּטִים. לְכֵן, מִי שְׁמוֹאֵס בְּחֻקִּים, יִדְחָה בְּסוֹפוֹ שֶׁל דְּבַר אֶת הַתּוֹרָה כּוֹלָה.

נִכּוֹן, אֵינָן בְּצִיּוֹן הַקּוֹשֵׁי הַדְּתִי-הַשְּׁכֵלִי שֶׁמְעוֹרְרִים הַחֻקִּים מִשׁוֹם חִידוּשׁ, וְכִבְרַת חִז"ל הַבְּלִיטוֹ אֶת הָאֲתַגֵּר הַזֶּה (יּוֹמָא סו ע"ב):

תְּנוּ רַבְנָן: "אֶת מִשְׁפָּטֵי תַעֲשׂוּ" - דְּבָרִים שֶׁאֲלַמְּלָא נִכְתְּבוּ דִּין הוּא שִׁיכְתְּבוּ, וְאֵלּוּ הֵן: עֲבוּדָה זוּרָה, וְגִלּוּי עֲרִיּוֹת, וְשִׁפְיֻכּוֹת דְּמִים, וְגִזְלָה, וְבִרְכַת הַשֶּׁם. "וְאֶת חֻקֵּי תִשְׁמְרוּ" - דְּבָרִים שֶׁהַשֶּׁטֶן וְאוֹמוֹת הָעוֹלָם מְשִׁיבִים עֲלֵיהֶן, וְאֵלּוּ הֵן: אֲכִילַת חֲזִיר, וְלִבִּישַׁת שַׁעֲטָנָא, וְחִלְצַת יְבֵמָה, וְטַהֲרַת מְצוֹרַע, וְשַׁעֲרֵי הַמִּשְׁתַּלַּח. וְשִׁמָּא תֹאמְרוּ מַעֲשֶׂה תוֹהוֹ הֵם? תִּלְמוּד לּוֹמַר: "אֵינִי ה'" - אֵינִי ה' חֻקְתִּיו, וְאֵינִי לֶךְ רִשׁוֹת לְהַרְהֵר בָּהֶן.

אוֹלָם בְּהַקְשָׁרִים מְסוּיָמִים, הַנִּטְיָיָה לְשִׁפּוֹט וְלְהַסְתִּיג מִן הַחֻקִּים הֵייתָה יוֹתֵר בּוֹלְטָה וְנִתְּפַסָּה כִּיּוֹתֵר מֵאֵימָת. דּוּגְמָה טוֹבָה הִיא הַמַּחְלֻקָּת עַל מְקוֹם הַפִּילוֹסוֹפִיָּה בִּיהוּדָה ("הַפּוֹלְמוֹס עַל כְּתָבֵי הַרְמַב"ם") שֶׁהֵייתָה בְּעִיקָר בְּפִירוּבְנוֹס בְּסַפְרֵי הַנּוֹצְרִית בֵּין הַמָּאָה הֵי"ב לְבֵין הַמָּאָה הֵי"ד.² חֻלְקָן נִיכַר מִמֶּנָּה נִבְעָ מִן הַחֲשָׁשׁ שֶׁהַתַּעֲסָקוֹת בְּפִילוֹסוֹפִיָּה תּוֹבִיל לְשִׁפְיָטָה חֲפוּזָה שֶׁל הַתּוֹרָה, וּמִשֶּׁם לְסַפְקוֹת דְּתִית, וְלְבִסּוֹף לְעַרְעוֹר הַנְּאֻמָּנוֹת לְהַלְכָה.

* הרב ד"ר ג'פרי וולף, המחלקה לתלמוד, אוניברסיטת בר-אילן.

¹ יש מחלוקת ישנה בשאלה אם יש לחוקים טעם אם לאו. ראו: י' היינמן, **טעמי המצוות בספרות ישראל**, ירושלים תשנ"ג; מו"ר פרופ' י' טברסקי, **מבוא לספר משנה תורה להרמב"ם**, ירושלים תשנ"א, עמ' 281-284.

² ראו: א' הלקין, **החרם על לימוד פילוסופיה**, פרקים א (תשכ"ז-תשכ"ח), עמ' 35-55; ע' שוחט, "ביירוים בפרשת הפולמוס הראשון על ספרי הרמב"ם", **ציון** לו (תשל"א), עמ' 27-60; G. Stern, *Philosophy and Rabbinic Culture*, London: Routledge 2009.

וכבר הכיר הרמב"ם באפשרות הזאת, כשתיאר גישות אחדות לדרשות תז"ל (הקדמה לפרק חלק, ד"ה והכת השניה):

והכת השניה גם הם רבים, והם אותם שראו דברי חכמים או שמעוהו והבינוהו כפשטו, וחשבו שאין כונת חכמים בכך אלא משמעות פשטי הדברים, ולכן זלזלו בו וגנוהו, וחשבו למוזר מה שאינו מוזר, וילעיגו על דברי חכמים לעתים קרובות, וחושבים שהם יותר נבונים מהם ויותר זכי רעיון, ושהם עליהם השלום פתיים חסרי דעת סכלים בכל המציאות, ואינם משיגים שום דבר כלל. ורוב מי שנפל במחשבה זו, אותם הטוענים שהם רופאים וההוויזים במשפטי המזלות, לפי שהם לפי דמיונם פקחים חכמים פילוסופים, וכמה רחוקים הם מן האנושות אצל הפילוסופים האמתיים.

יחס דומה, הפעם לחוקים, משתקף בדברי הרמב"ן. גם הוא מדבר על אנשים שהגיעו לרמה פילוסופית מסוימת, העבירו את החוקים תחת שבט ביקורתם, זלזלו בהם גינו אותם, והלעיגו על החוקים.

האמנם היו אנשים כאלה? אף על פי ששניהם מתפלמסים בדבריהם, הרמב"ם והרמב"ן יותר מרומזים שהדבר כן. אפשרות זו מתחזקת דווקא לאור דבריהם של תומכי הפילוסופיה עצמם. כך ניתן ללמוד מצוואתו המוסרית של פרשן המקרא הנודע, רבי יוסף ן' קספי (1279-1340 לערך), שהיה תומך נלהב באסכולה המימונית. וזה לשונו:³

אודיעך דברי לך, בני. באמת כי בבחרותי למדתי מן התלמוד חלק גדול, אבל בעונותי לא עלה בידי ידיעת הפוסקים כולם. והיום זקנתי ושכתי, ואצטרך כמה פעמים לשאול הוראה מהרבנים, ואם הם צעירים ממני לימים. ולמה אבוש מזה? האוכל להיות בקי בכל המלאכות? הנה כשאצטרך אל כוס זהב, על דרך משל, אלך אל צורפי זהב והאומנים ולא אבוש. וכן כל המצטרך, אלכה לי לאיש ואיש, שהאל יפה לכל אחד אומנותו בפניו.

יש מתח בדברי אבן קספי. הוא מתפאר שיש לו רקע תלמודי מכובד, ומקפיד לשאול רבנים שאלות הלכתיות, ויחד עם זה משווה את הרבנים הללו לבעלי מלאכה, כגון הצורפים. נימה מתנשאת זו מתחזקת בהמשך דבריו:

ויהי היום, זבחת את זבחי, ותרגולות מפותמות וברבורים אבוסים, אף ערכתי את שולחני. קראתי למאהבי לאכול ולשתות עמי, כי זבח משפחה היה לי. והלכה השפחה הארורה והכניסה כף חולבת לתוך היורה, ונעלמה ממני הלכה, אם בכולה משערינן אם במאי דנפק מנה משערינן. ואלך מר בחמת רוחי רעב וצמא לאחד מהרבנים הנכבדים שבעם, והיה שם בעונותי מסב על שולחני עם אשתו ובניו ואוכלים ושותים יין. ואוחיל לו על פתח ביתו עד נטו צללי ערב. כמעט לא נותרה בי נשמה. ויורני ויאמר לי הדין כך וכך. ואשוב אל ביתי, והקראים העניים והאביונים וכולם שם היו יושבים ומצפים לי. ואגידה להם את כל המאורע לי, כי לא אבוש לומר: אינני בקי בזאת המלאכה, אבל אני בקי במלאכה אחרת. ולמה לא ישוה פסק או הוראה ממציאאות הבורא או אחדותו הגדולה ככף חולבת הקטנה?

אבן קספי מתגלה כמקפיד בקיום המצוות. הוא לא זייף פסק הלכה, אלא הלך אל הרב לשאול בעצתו, ואף לא טעם דבר לפני שקיבל תשובה לשאלתו.⁴ מצד שני, הוא שואל בסרקזם: "ולמה לא ישוה פסק או הוראה ממציאאות הבורא או אחדותו הגדולה ככף חולבת הקטנה?". התשובה ברורה. מלאכתו נשגבה לאין ערוך מזו של הרב.⁵ לענייננו, אם ניתן להבחין ביחס כזה אצל אדם המקפיד על קלה כחמורה, סביר להניח שהיו אחרים שחצו את הקו והגיעו למסקנות קיצוניות, דוגמת אלו שמתאר הרמב"ן.

הרמב"ם האמין שהפילוסופיה מייצגת את "חכמת התורה לאמיתה".⁶ הוא הניח שיש לכל המצוות טעם ותוכן המסתדרים עם משנה פילוסופית.⁷ את החיפוש אחרי הטעם, הוא השאיר ליחיד,⁸ אך הבין שחיפוש זה טומן בתוכו סכנות אפשריות(הלכות מעילה ח, ח):

ראוי לאדם להתבונן במשפטי התורה הקדושה ולידע סוף ענינם כפי כחו, ודבר שלא ימצא לו טעם ולא ידע לו עילה אל יהי קל בעיניו, ולא יהרוס לעלות אל ה', פן יפרוץ בו, ולא תהא מחשבתו בו כמחשבתו בשאר דברי החול. בוא וראה כמה החמירה תורה במעילה. ומה אם עצים ואבנים ועפר ואפר, כיון שנקרא שם אדון העולם עליהם בדברים בלבד נתקדשו, וכל הנוהג בהן מנהג חול מעל בה', ואפילו היה שוגג צריך כפרה,

³ I. Abrahams (ed.), *Hebrew Ethical Wills*, Philadelphia 1954, 151-152. על אודותיו, ראו: ח' כשר, **יוסף אבן קספי כפרשן פילוסופי**, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשמ"ג; I. Twersky, 'Joseph ibn Kaspi: Portrait of a Medieval Jewish Intellectual,' *Studies in Medieval Jewish History and Literature*, I, ed. I. Twersky, Cambridge, MA 1979, 231-257.

⁴ נראה שמדובר בליל שבת או חג, שאסור היה לו לאכול לפני שקידש על היין.

⁵ כמובן, חוסר רגישותו של הרב למצבו של אבן קספי לא עזרה לשיפור יחסו.

⁶ בתרגומו של מיכאל שורץ (<http://tinyurl.com/ncxu5sc>).

⁷ השווה **מורה נבוכים**, ג, כו-ל. הרמב"ם מניח שדווקא לחוקים יש משמעות פילוסופית יותר עמוקה ואמיתית מלמשפטים. ראה **מורה נבוכים**, ג, כז.

⁸ אני סבור שהרמב"ם לא הניח שמיעה את משמעות המצוות. השווה טברסקי, שם, עמ' 300-301.

ק"ו למצוה שחקק לנו הקדוש ברוך הוא, שלא יבעט האדם בהן מפני שלא ידע טעמן, ולא יחפה דברים אשר לא כן על השם, ולא יחשוב בהן מחשבתו כדברי החול.

על אף נטייתו לקצר בדברים, הרמב"ם חוזר כאן פעמיים על אותה נקודה: אסור להגיע למסקנה חפוזה בדבר טעמה של מצווה, ובמיוחד בדבר טעמו של חוק. מסקנה חפוזה מסוגלת לבטל את ערך החוקים, בגלל "שלא ימצא לו טעם, ולא ידע לו עילה", כי "יבעט האדם בהן, מפני שלא ידע טעמן". באותה מידה, היא יכולה להיות תוצאה של ייחוס סיבה לא ראויה או שטחית לחוקים: "ולא יחפה דברים אשר לא כן על השם, ולא יחשוב בהן מחשבתו כדברי החול".

אם כן, מהי הדרך הנכונה שראוי לאמצה בחיפוש אחרי התוכן השכלתני של המצוות? הרמב"ם גורס שהמסע העיוני חייב לצאת מנקודת מוצא של אמונה מוצקה באמיתת התורה, בצדקת משפטיה וחוקיה.⁹ מן העמדה הזאת, יתאמץ האדם כפי כוחו להעמיק בהבנת התורה. ואם ילאה למצוא את מבוקשו, הוא חייב לתלות את החיסרון בעצמו ובכוחותיו המוגבלים. כמו שאומר הרמב"ם בהמשך דבריו (שם):

וכמה היה דוד המלך מצטער מן המינים ומן העכו"ם שהיו משיבין על החוקים. וכל זמן שהיו רודפין אותו בתשובות השקר שעורכין לפי קוצר דעת האדם, היה מוסיף דביקות בתורה.

מסע זה הוא שילוב של תעוזה וענווה אינטלקטואליות. הענווה לבדה תשאיר את היהדות רדודה ושטחית. התעוזה לבדה תוביל לקריסת הבניין כולו, כפי שתיאר הרמב"ן. האתגר, אז כמו היום, ליצור שילוב כזה בהצלחה.

ואם תלכו עמי קרי אלכסנדר קליין

נאמר בפרשתנו (וי' כו: כא-כח):

וְאִם תִּלְכוּ עִמִּי קָרִי וְלֹא תֵאָבֹוּ לְשִׁמְעֵי לִי, וְיִסְפְּתִי עֲלֵיכֶם מִפֶּה שֶׁבַע פְּחֻטְאֵיכֶם. וְהִשְׁלַחְתִּי בְכֶם אֶת חַיֵּי הַשָּׂדֶה וְשָׁפְלָה אֶתְכֶם וְהִכְרִיתָה אֶת בְּהֵמְתֵיכֶם וְהִמְעִיטָה אֶתְכֶם, וְנִשְׁמֹו דְרָכֵיכֶם. וְאִם בְּאֵלֶּה לֹא תִּנְסְרוּ לִי, וְהִלַּכְתֶּם עִמִּי קָרִי. וְהִלַּכְתִּי אִף אֲנִי עִמָּכֶם בְּקָרִי, וְהִפִּיתִי אֶתְכֶם גַּם אֲנִי שֶׁבַע עַל חֲטָאֵיכֶם. וְהִבֵּאתִי עֲלֵיכֶם חָרֵב נִקְמַת נֶקֶם בְּרִית וְנִאֲסַפְתֶּם אֶל עָרֵיכֶם, וְשִׁלַּחְתִּי דָבָר בְּתוֹכְכֶם וְנִתְתַּם בְּיַד אוֹיֵב. בְּשִׁבְרֵי לֶכֶם מִטָּה לָחֶם וְאָפוּ עֶשֶׂר נֶשִׁים לְחֶמְכֶם בְּתַנּוּר אֶחָד וְהִשִּׁיבוּ לְחֶמְכֶם בְּמִשְׁקֵל, וְאֶכְלֶתֶם וְלֹא תִשְׁבְּעוּ. וְאִם בְּזֹאת לֹא תִשְׁמְעוּ לִי, וְהִלַּכְתֶּם עִמִּי בְּקָרִי. וְהִלַּכְתִּי עִמָּכֶם בְּחַמַּת קָרִי, וְיִסְרַתִּי אֶתְכֶם אִף אֲנִי שֶׁבַע עַל חֲטָאֵיכֶם.

ונשאלת השאלה: מה פירוש הביטוי המופיע רק כאן: "וְהִלַּכְתֶּם עִמִּי בְּקָרִי"? הפרשנים הציעו הסברים אחדים. נציג אותם כדי להבין את המסר שהתורה מתכוונת לו במילים אלה.

מקורות בקיום המצוות

רש"י מבאר על אתר: "רבתינו אמרו: עראי, במקרה, שאינו אלא לפרקים, כן תלכו עראי במצות". זאת אומרת שקיום המצוות על ידי בני ישראל אינה אלא לעתים, ואין בה ההתמדה הדרושה לביצוען. וכן אומר גם הרשב"ם: "אם תלכו עמי במקרה, ולא תדיר, כאדם שאינו הולך תדיר אצל בוראו". הרש"ר הירש מבאר את הביטוי בצורה דומה, אלא שלדעתו עיקר הדגש הוא החסרון בכוונת עושה המצוות:

"קרי" הוא כל הנעשה בלא כוונתנו ומחוץ למסגרת חישובינו [...]. יש דבר שהוא כשלעצמו נעשה מתוך כוונה, וחשבו עליו מראש, אך אנחנו לא נתכוונו לו, ולא חשבנו עליו כל עיקר. הוא רק נקרה נקרה לנו, והגיע אלינו במקרה [...]. כאן הביטוי מתאר את יחסנו לה'. שוב אין ממרים את רצון ה', אלא מקיימים את הנדרש על פי רצונו. מבחינת היחס אל השלב הקיצוני של הבגידה, הרי כאן אפוא חזרה למוטב. אלא שכאן נוסף "קרי" אל "הלך עמי": הליכתכם עמי היא רק מקרית. לא היתה זו כוונתכם, ולא החלטתם על כך. לא היתה זו החלטתכם - הקודמת לכל - לשמוע בקולי ולעשות רק את רצוני. שוב אין אתם מתנגדים עקרוניים לרצוני, אך רצוני איננו חשוב בעיניכם. התחשבויות אחרות קובעות את דרך חייכם, ואתם משאירים זאת למקרה: אם תגיעו על ידי כך לידי התנגשות או לידי התאמה עמי.

בעוד רש"י והרשב"ם רואים במקריות גורם לכך שביצוע המצווה אינו מובטח, אלא הוא ספורדי, הרב הירש סבור שהחסרון הוא בעובדה שהמניע לקיום המצוות אינו השאיפה לקיים את דבר ה' אלא נימוקים זרים המכתיבים במקרה מעשים הרצויים לפני ה'. לדעת מנחם בולה, בפירושו ב"דעת מקרא": "לשון מקרה, מעשה שאין הדעת וההיגיון שולטים בו, אלא נעשה בשרירות לב". זאת אומרת: המניעים לביצוע המעשים לא רק שהם זרים ליהדות, אלא אף חסרי היגיון.

הקושי בהסברים הללו הוא, שהם מתארים התנהגות שאינה החמורה במיוחד. כשלוקחים בחשבון את חומרת העונשים המוטלים על עם ישראל אם הם הולכים עם ה' קרי, מתקבל הרושם שמדובר בעוונות שאין למעלה מהם, ואילו הסברי המפרשים האלה עושים אותם בינוניים.

⁹ ראו הדיון הנרחב במורה נבוכים, ג, כו.

* ד"ר אלכסנדר קליין, מלמד סטטיסטיקה במחלקה לחינוך אוניברסיטת בר אילן ובמרכז האקדמי לב.